

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfo-
gande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

ter presenteras i den egentliga undersökningens avslutande kapitel.

Boken sträcker sig alltså inte endast över ett långt tidsspänn, utan här ges också en mångfald av perspektiv på den svenska bröllopsdiktningen. Det krävs en forskare av osedvanligt tålmod för att ens orka bläddra igenom de tusentals dikter som utgör det bevarade beståndet av tillfällestryck på UUB, *Carolina Rediviva*. Att dessutom – utifrån ett urval visserligen, men ändå – ägna dessa ofta rätt enahanda dikter kvalitativa läsningar är ett arbete som kan trötta ut den mest ihärdige. Men Hansson har orkat. Här finns omfattande materialgenomgångar sida vid sida med närläsningar av enstaka dikter. Ibland stannar hon till för att peka på en bortglömd poet som kunde förtjäna en plats i litteraturhistorieböckerna (s. 127), ibland finner hon en poetisk pärla i bråtet (s. 124) och ibland nyanseerar hon ett äldre omdöme om en dikt (s. 117). Vid sidan av det kvantitativa arbetet måste man alltså framhålla noggrannheten i både diktläsningar och granskningen av tidigare forskning. Dessutom visar Hansson än en gång att hon förmår förena noggranna och (mycket) omfattande empiriska studier med ett genomfört och stringent teoretiskt perspektiv. *Svensk bröllopsdiktning* lär inte bli en bok som läses av den kulturintresserade allmänheten, men den fördjupar och nyanserar på ett osedvanligt välunderbyggt sätt vår bild inte bara av 1600- och 1700-talens bröllopslitteratur, utan också av den äldre svenska repertoardiktningen generellt. Och därmed kommer den att få en bestående betydelse för de studier som faktiskt når ut till nämnda allmänhet.

Janne Lindqvist Grinde

Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*. Agerings bokförlag. Höör 2012.

Anna Nilssons doktorsavhandling i historia är klart och tydligt disponerad. Den består av en ”Inledning” med fem underavdelningar där olika förutsättningar för undersökningen redovisas. På den följer två huvudkapitel som är ordnade efter material och undersökningskategorier – här studeras lyckans framträdelseformer med hjälp av de två kategorierna antropologi och kosmologi i ett antal skillingtryck under perioderna 1750–1800 respektive 1800–1850. Den huvudsakliga avhandlingstext-

ten avslutas med ett kapitel med rubriken ”Lyckans betydelse” där de uppnådda resultaten diskuteras i tre avsnitt med olika ämnesaspekter för ögonen. På det följer en sammanfattning på engelska, en notförteckning – löpande och omfattande 605 noter – samt till sist en käll- och litteraturförteckning.

I inledningsdelens första avsnitt redovisas syftet och ambitionen med arbetet. Avhandlingsförfattaren säger sig vilja undersöka hur ordet och begreppet lycka använts i skillingtryckens visor och berättelser. Målsättningen och arbetssättet har lett vidare till ett studium av de försanthållanden om människan och världen och andra besläktade teman som användandet av lyckobegreppet aktualiserar. Men inte nog med det, ambitionen är också att diskutera hur ordets och begreppets betydelse tycks skifta över tiden. Synkroni samspelar med diakron föränderlighet, som avhandlingsförfattaren uttrycker det.

Efter denna föredömligt korta och koncisa deklaration följer ett avsnitt som tar upp de problem och svårigheter som är förknippade med ett studium av ett historiskt sett så uråldrigt och vanligt förekommande begrepp som lyckan. Här erbjuds läsaren en kortfattad begreppshistorisk och etymologisk genomgång av lyckan från antiken fram till senantik och medeltid. Till sist kommenteras också det svenska ordets ursprung med bland annat Jesper Swedbergs *Ordabok* som exempel.

Det är ändå den begreppshistoriska problematiken som hamnar i centrum för den utredande diskussionen i fortsättningen av inledningen. Nilsson gör tidigt ett klokt val som också styr den fortsatta framställningen och undersökningen som helhet. Hon tar avstånd från en essentialistisk definition av ordet lycka som arbetsredskap. I stället undersöks hur ordet har brukats i historien, variationer i bruket och de sammanhang i vilka ordet kom till användning. Det är också i detta avsnitt som de viktigaste teoretiska utgångspunkterna och metodiska förutsättningarna presenteras och diskuteras. Tre namn blir föremål för särskild uppmärksamhet, den idag i det närmaste obligatoriska Michel Foucault, åtminstone när det gäller diskursanalytiskt inriktade studier, den kanske inte lika illustre, men ofta återropade Quentin Skinner, som anmärkningsvärt nog inte finns representerad med något av sina verk utan bara förmedlad via sekundärkällor, samt begreppshistorikern Reinhard Koselleck, som sedan en längre tid vunnit terräng bland idéhistoriker och andra humanister. Avhandlingsför-

fattaren redogör på ett effektivt sätt för dessa tre positioner och tar, via en snabb kommentar till lingvisten Ferdinand de Saussures språk teori, själv ställning: det är Koselleck som vinner avhandlingsförfattarens akademiska gunst. Den understrukna ambitionen är att med stöd i framför allt Kosellecks begreppshistoriska ståndpunkter koncentrera studiet av lyckan i skillingtrycken från hundra år till samspelet mellan språk och historia.

Under rubriken "Det billiga trycket" presenteras och problematiseras källmaterialet. Här kommenteras också det urval som gjorts för avhandlingen.

I inledningens näst sista, korta kapitel, "Lyckan i forskningen", redovisas vad som utträttats på senare tid på svensk mark inom ämnena historia, idéhistoria och etnologi. Inledningen avslutas med ett desto längre avsnitt om en central aspekt av det begreppshistoriska studiet, här under den talande rubriken: "En tröskeltid?" Utgångspunkten är med avhandlingsförfattarens egen fråga: "För vad händer egentligen med lyckobegreppet när det rör sig in i modern tid?" (s. 53). Tröskeln, brottet i tiden, är praktiskt nog sekelskiftet 1800.

För att kunna ge svar på frågan om lyckans eventuella föränderlighet och vad denna föränderlighet eventuellt består i har avhandlingsförfattaren valt att organisera sin undersökning med hjälp av två analytiska kategorier: antropologi och kosmologi, eller om man så vill, människosyn och världs-uppfattning. I detta avsnitt problematiseras också för avhandlingen centrala begrepp som sekularisering, sensibilisering och individualisering. Det sker i samtliga fall med stöd i aktuell och relevant forskning.

Avhandlingens huvudsakliga del består av de två kronologiskt ordnade undersökningarna av lyckan i skillingtrycken (period 1: 1750–1800; period 2: 1800–1850).

Avhandlingen avslutas med ett kapitel som har rubriken "Lyckans betydelse". I tre delar diskuteras sammanfattande och problematiserande förändringar i världs bild och människosyn och hur dessa förändringar kan synliggöras om man sätter lyckan under lupp. Här återvänder avhandlingsförfattaren också till de inledningsvis utpekade frågorna om sekulariseringen som närmast en pluralisering under denna period, om känslornas invasion i kölvattnet av den försvagade religiösa dominansen samt till frågan om brytningskedet, eller tröskeltiden och lyckans otvetydiga individualisering.

De teoretiska utgångspunkterna presenteras klart och flera kloka ställningstaganden görs som

gagnar undersökningens effektivitet och tydlighet. Det hade varit lätt att gå bort sig i digressiva utredningar av diskursanalysens för- och nackdelar, i Skinnerns alternativa hållning och den kritik som hans perspektiv har blivit föremål för. Men Nilsson håller en stadig kurs och talar väl för sin egen ståndpunkt. Det enda som kan ge anledning till ett frågetecken i marginalen är det överraskande stora utrymme som ges en presentation av lingvisten Ferdinand de Saussures språk teori.

Avhandlingsförfattaren hänvisar till Saussures teckenbegrepp, tecknet som en förening av begrepp/"Vorstellung" (le signifié) och ljudföreställning/"Lautbild" (le signifiant), eller med Roman Jakobson: signatum/signans, dvs. det betecknade och det betecknande, inre och yttre osv. Det som skapar oreda i resonemanget är att författaren opererar med tre nivåer utan att vara medveten om det: dels de inom tecknet och dels med språkets representativitet eller referentialitet, språkets interpretativa förhållande till världen. Ena stunden ska studiet gälla det betecknande, dvs. det yttre, vilket närmast antyder en fonologisk/fonetisk studie. Andra stunden är det i enlighet med den begreppshistoriska inriktningen ordet lycka och dess skiftande begreppsliga innehåll som ska studeras. Resonemanget hänger inte helt och hållet ihop här. Att deklarerar att studiet avser signifiensen, det betecknade, låter sig inte göra utan signifiensen enligt denna språk teori där tecknet är en ouplöslig enhet. Hur skulle en osignifierad tanke se ut? Detta är dock en bisak eftersom huvudspåret ligger fast och intentionerna fullföljs i praktiken: det föränderliga begreppet lycka studeras i olika kontexter och över en längre tidsperiod.

Undersökningsmaterialet består av skillingtryck. I avhandlingens källförteckning listas 189 tryck, varav nästan fem sjättedelar är från Kungliga bibliotekets rika bestånd. Men vad är skillingtryck? Vad är "skillingtrycksdiktning" – ett uttryck som används mer än en gång i avhandlingen. Det kan t.ex. heta: "Även i skillingtrycksdiktningen märks denna spänning mellan ett ärorikt förflutet och en säll framtid." (s. 161) Det är inte svårt att skriva under på att religionen under början av 1800-talet allt mer kom att bli en kvinnlig angelägenhet. Det stämmer med den bild som forskningen under ganska lång tid har salufört. Men när det i samma andetag diskuteras på vilket vis "skillingtrycksvisorna" förhåller sig till "kvinno- och mansrollen" och frågan ställs om det finns "någon koppling mellan kön och möjligheten till lycka och sällhet?" förutsätts det plötsligt att

det rör sig om en homogen textkategori som speglar kända trender och tendenser i tiden (glidningen återkommer på s. 190). Man kan också se det så här: eftersom skillingtrycket är – som avhandlingsförfattaren själv påpekar – ”ett heterogent medium” (s. 43 f.), att det består av många olika slags texttyper, är det ju tämligen självklart att det också speglar föränderligheter i tiden. Det väsentliga är också att skillingtryck är en distributionsform – ingenting annat. Man kan alltså fråga sig om man kan dra slutsatser om bestämda drag och tendenser i ett heterogent material som inte är *en* genre, utan många: andaktsdiktning, psalm, visa, berättande vers, pastoral, satir, m.fl.

Det talas också om ett utpräglat populärkulturellt material (”det icke-akademiska” osv. s. 11 ff.). Men i mångt och mycket är det ju de etablerade diktarnas marknad. Bara av Bellman finns det 96 dikter och 321 omtryck i skillingtryck i KB:s samling av skillingtryck. Av Lenngren 36 (omtr. 272), Tegnér 28 (omtr. 240), Franzén 26 (omtr. 188) och Dalin 20 (omtr. 140). Så frågan är vad det är man egentligen studerar när man studerar skillingtryck. Är det verkligen korrekt att hävda att det är allmogens diktning? En sak är säker: det var inte allmogens diktning i betydelsen en dikt skapad av folket för folket. Men var det kanske ur konsumentperspektiv allmogens diktning? Vilka var med andra ord konsumenterna och vad gjorde dessa texter med konsumenterna (och konsumenterna med texterna)? Hur utbredd var läsningen? Det förekommer nämligen en agent som dyker upp lite varstans på avhandlingens boksidor: ”den breda allmänheten” (se t.ex. s. 31, 40 och 41), någon gång under andra retoriska förklädnader.

Det billiga trycket hade en bred läsekrets, det spreds på platser där folk samlades – marknader och torg – och det spreds av kringvandrande försäljare, ofta samma personer som köpte löshår för perukstillverkningen. Allt detta vet vi. Men frågan är hur många som egentligen kunde läsa dem. Genom den moderna läskunnighetsforskningen har det som bekant framkommit att läskunnigheten var större än man i allmänhet har trott. Genom hemundervisning och mellanvarianter som liknade skolundervisning såg kyrkan till att läsningen i kristendom, att katekesundervisning och husförhör regelbundet genomfördes. Det är inte svårt att tänka sig att den som i hushållet besatt den största läskunnigheten också framförde skillingtrycksvisorna, som på så sätt lärdes ut och fördes vidare i muntlig form.

Avhandlingsförfattaren visar sig medveten om komplikationerna, men lämnar problematiken med ett kort konstaterande att vi inte vet särskilt mycket om konsumentförhållanden och att det inte går att ge några tillfredsställande svar på detta inom ramen för avhandlingen. Det är inte alls svårt att förstå ett sådant ställningstagande. Samtidigt framhålls det att skillingtrycken bör betraktas som en historisk kvarleva och som sådan utgör trycken ett vittnesbörd om hur vissa ämnen behandlades – och de ger oss dessutom möjlighet att komma i kontakt med dåtidens föreställningar om människan och världen. Men det finns trots allt mer att säga i denna fråga och det hade varit till avhandlingens fördel om den hade getts ett något större utredningsutrymme.

Att skillingtrycksvisorna på ett eller annat sätt påverkade sina konsumenter kan vi på goda grunder förmoda. Det är ett antagande som också kan styrkas med hänvisning till att man försökte lagstifta mot vissa visor. Det skedde med andra ord försök att reglera en marknad av det här slaget vid bestämda tidpunkter i historien. Men inte heller denna typ av resonemang, som skulle kunna ha styrkt tesen om att skillingtrycken verkligen var spridda och betydde något för dominerande mentaliteter och eventuella mentalitetsförskjutningar, finns med i avhandlingen.

Om man så kan vara överens om att det vi faktiskt kommer i kontakt med när vi studerar de här texterna är formuleringsnivån, inställer sig frågan: vad formuleras, av vilka och i vems intresse? Vilka synsätt, vilken människosyn och världsuppfattning som formuleras i dessa texter demonstreras förtjänstfullt, men vad som inte tas upp är frågan om vilken funktion dessa texter hade som reproduktionsinstrument av invanda synsätt och föreställningar. Hade skillingtrycken en normerande och disciplinerande funktion?

Kan man se dem som en sorts informell social kontroll? De är ju inte sanktionerade av en officiell instans; här finns inget utpekbart maktsubjekt som utövar kontroll över ett annat utpekbart – förtryckt – subjekt. På tal om representativiteten i inledningen framkastas tanken att det kanske är både ”folkets” och elitens uppfattningar som vi ser speglade i skillingtrycken. Kanske är det så vi ska se det, som en form av allmän socialiseringsprocess som syftar till att vägleda hög som låg. Målet var en väl fungerande medborgare på sin givna position i den rådande sociala ordningen.

Förhållandet till tidigare forskning är på det hela taget gott, avhandlingsförfattaren är orienterad i

de arbeten som man kan förvänta sig med hänsyn till frågeställningar och ämne. Ämnet och materialet fordrar ett tvärvetenskapligt arbetssätt och det vore för mycket begärt att författaren skulle behärska och i detalj hänvisa till sekundärlitteraturen i varje deldisciplin som tangeras: kyrkohistoria, musikvetenskap, litteraturvetenskap, idéhistoria och etnologi.

Akribin lämnar dock en del i övrigt att önska. Avhandling författaren citerar flitigt, och det är i sig utmärkt. Det finns drygt 180 blockcitat, eller fristående citat. Jag har kollationerat drygt en tredjedel. Ungefär hälften, 36 stycken, är felfria. Men i de övriga ca 30 citaten finns ca 75 citatfel. De rör sig för det mesta om struntsaker: felaktiga interpunktions-tecken, utebliven versal och liknande. Det är alltså mängden småfel som är det bekymmersamma. Det förekommer dessutom en del meningsförstörande skrivfel (s. 83, 107, 114, 178). Avhandlingstexten i övrigt kan beskrivas som delvis korrekturläst. En snabb genomgång av brödtext, noter och litteraturförteckning, ger ca 25 skrivfel.

Litteraturförteckningen är utomordentligt aspektisk. Här förekommer ofullständiga titlar, det är för den oinvidde t.ex. omöjligt att veta att Sverkers Sörlins bok *Europas idéhistoria 1492–1918* är ett idéhistoriskt översiktsverk när bara undertiteln står med (*Mörkret i människan*); att ange att det rör sig om dissertationer kan vara en viktig akademisk konsumentupplysning; notförteckningen innehåller också ett och annat smärre fel, men det som är särskilt problematiskt för läsaren är när upplysningen om citerat skillingtryck i noten inte stämmer med upplysningen i källförteckningen. Till sist: personregister saknas. Varför?

Anna Nilsson har tagit sig an ett forskningshett ämne och som historiker gett sig i kast med ett udda, brett och krävande material. Sättet att angripa det föränderliga, hala begreppet ”lycka” visar att hon har reflekterat över alternativa vägval. Hon rör sig över många ämnesområden, vilket i sig är arbetskrävande. Det händer att det som bibringas läsaren är handboksakta, men för det mesta är de kontextualiseringar som de enskilda trycken ger anledning till relevanta och upplysande. Många kostbara fynd har gjorts i det rika skillingtrycksmaterialet och tolkningarna är med något enstaka undantag säkra. Ett ofullständigt utrett problem är hur man ska förhålla sig till ett så spretigt material som inte är någon ”diktning” eller diktform, utan enbart en distributionsform.

Framställningen är mycket lätt att följa med i och läsaren lotsas säkert mellan de rikligt förekommande citaten. Läsaren är i sällskap med en trygg interpret. Avhandlingen är tydligt disponerad och skriven på en glasklar prosa. Anna Nilsson har åstadkommit ett akademiskt läsäventyr.

Håkan Möller

Dramatikern Almqvist. Red. Anders Burman, Roland Lysell & Jon Viklund. Gidlunds förlag, Hedemora 2010.

Antologin *Dramatikern Almqvist* utgörs av studier som ursprungligen presenterades vid en konferens i Stockholm i oktober 2008, arrangerad av Stockholms universitet, Kungl. Dramatiska Teatern och Almqvistsällskapet. Bidragen är författade av litteratur-, teater-, konst- och musikvetare, men också av regissörer och dramatiker. Här presenteras ett antal olika aspekter på Almqvist som dramatiker: studier av enskilda dramer, jämförelser med annan samtida dramatik, hur stora delar av hans författarskap genomsyras av teater, samt analyser av särskilda uppsättningar av hans dramatik.

Romantikens dramatik betraktades länge som ospelbar. Såsom fallet var för många av tidens dramatiker blev Almqvist aldrig spelad i sin samtid. Det skulle dröja till 1951 och då rörde det sig inte om något av hans dramer, utan om en scenisk bearbetning av romanen *Amorina*. Alf Sjöbergs pionjärgärning på Dramatens lilla scen satte spår. Under 1950-talet gavs flera av Almqvists dramer som radioteater. *Drottningens juvelsmycke* arrangerades för scenen, först i regi av Bengt Lagerkvist (1953) för en källarscen på Yxsmedsgränd i Gamla stan och därefter av Alf Sjöberg 1957, återigen för Dramatens lilla scen.

En av de frågor som ställs i antologin är vad för slags teater Almqvist kunde ta del av. Stefan Johansson ger i sitt bidrag ”Almqvist och den musikaliska dramaturgin” en insiktsfull belysning av frågan. I dag är teater liktydigt med talteater. Åskådaren förväntar sig att skådespelarens gestaltning av texten ska stå i centrum. Så var det inte för 150 eller 200 år sedan. I den starka teaterillväxt som skedde under 1800-talet spelade musiken en central roll. I gamla operahuset vid Gustav Adolfs torg framfördes både dramatik och musikedramatik. Repertoaren var skiftande och man spelade 5–6 gånger i veckan. Det var inte den tyngre dramatiken som